

Edward Stachurski

Socjologiczne uwarunkowania nazw osobowych w utworach Adolfa Dygasińskiego. Część II: Nazwiska¹

W utworach Adolfa Dygasińskiego występuje ponad pół tysiąca postaci. O nazewnictwie literackim tego naturalisty pisała Irena Samowska, ale wykorzystała ona materiał tylko z 11 wybranych utworów powieściowych pisarza², podczas gdy autor ten napisał około 20 powieści, ponad 120 nowel, opowiadań, obrazków, szkiców, bajek, humoresek i 2 dramaty³. Badaczka stwierdziła, że Dygasiński ukształtował własny słownik onomastyczny zgodnie z systemem nazewnictwa potocznego i uzależniał dobór nazw osobowych od statusu społecznego swoich bohaterów literackich⁴. W artykule o semantycznych funkcjach nazewnictwa w nowelistyce okresu realizmu i naturalizmu Samowska wykorzystała materiał nazewniczy tylko z 6 utworów Dygasińskiego⁵, a w monografii o nazewnictwie w nowelach i powieściach polskich okresu realizmu i naturalizmu – materiał z 8 powieści, 24 nowel i 2 bajek tego pisarza⁶. Ponieważ badaczka nie dysponowała kompletnym materiałem nazewniczym z utworów Dygasińskiego, jej spostrzeżenia dotyczące funkcji

¹ Pierwsza część opracowania o takim tytule, poświęcona socjologicznym uwarunkowaniom imion, została zamieszczona w „Roczniku Naukowo-Dydaktycznym WSP w Krakowie”, z. 152, Prace Językoznawcze VII, Kraków 1992, s. 253–270.

² I. Samowska, *Nazewnictwo w wybranych utworach Adolfa Dygasińskiego*, „Onomastica”, t. XXII: 1977, s. 201–232.

³ Zob. *Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”*, t. XIII, *Literatura pozytywizmu i Młodej Polski*, oprac. zespół pod kierownictwem Z. Szwejkowskiego i J. Maciejewskiego, hasła ogólne i osobowe A–F, Warszawa 1970, s. 446–479. Zob. też E. Stachurski, *Słownictwo w utworach polskich naturalistów. Budania statystyczne*, Kraków 1989, s. 174–175.

⁴ Zob. I. Samowska, *Nazewnictwo w wybranych...*, *op. cit.*, s. 223–231.

⁵ I. Samowska, *Semantyczne funkcje nazw własnych występujących w literaturze okresu realizmu i naturalizmu*, *Studia Polonistyczne* 1977, nr 4, s. 87–97.

⁶ I. Samowska-Giełing, *Nazewnictwo w nowelach i powieściach polskich okresu realizmu i naturalizmu*, Poznań 1984.

socjologicznej nazwisk w nich nie wyczerpują całości zagadnienia. Zgromadzony przeze mnie pełny materiał (na podstawie analizy wszystkich utworów) pozwala opisać miarodajnie wszystkie typy nazwisk, proporcje między nimi oraz ich funkcje w tekstach najwybitniejszego naturalisty.

Adolf Dygasiński był żywo zainteresowany językiem (studiował językoznawstwo na wydziale filologicznym warszawskiej Szkoły Głównej), doskonale znał gwary stron rodzinnych (okolic Pińczowa, Wiślicy i Skalbierza), pasjonował się staropolszczyzną i pisał szkice o języku polskim⁷. Jako bystry obserwator życia społecznego, znający dobrze z wieloletnich swoich wędrówek korepetytora życie na wsi i w mieście, na dworach ziemiańskich i w chłopskiej chacie, nadawał bohaterom literackim swych utworów zarówno imiona, jak i nazwiska w zależności od statusu społecznego tych postaci i od charakteru środowiska, w którym one działają.

Sarnowska zauważyła, że Dygasiński wprowadził do swoich utworów mało nazwisk autentycznych oznaczających rzeczywiste osoby i umiejętnie przekształcał te nazwiska, gdyż chciał się ustrzec przed ewentualnymi atakami wyszydzanych osób, a także stworzyć pozory fikcji literackiej⁸. Nazwiska historyczne są bardzo rzadkie, np. w jednym z „albertusów”: *Czarnecki, Lubomirski*.

Warto trochę uwagi poświęcić nazwiskom autentycznym i ich przekształceniom użytym przez Dygasińskiego. Interesujące są różne wersje nazwiska samego pisarza: *Dygas, Drygant* i inne⁹. Jeśli idzie o nazwiska postaci literackich zaangażowanych w wydarzenia polityczne, np. nazwiska powstańców z 1863 roku, autor stosuje skróty autentycznych nazwisk, np. *Ręb...*, *Roz...* (w utworze *W puszczy*), co można stwierdzić na podstawie jego listów¹⁰.

W listach tych znajdujemy informacje o osobach współczesnych Dygasińskiemu – jego przyjaciółach, wychowankach i znajomych, których autentyczne nazwiska umieścił przede wszystkim w swoich stylizowanych na teksty siedemnastowieczne humoreskach¹¹. Można tu wymienić kilkanaście nazwisk w niezmienionej postaci: *Benni* (Karol – lekarz warszawski, lub Fryderyk Emanuel – redaktor i wydawca „Ateneum”), *Białowiejski* (Maksymilian – nauczyciel i inspektor w szkole

⁷ Zob. Z. Gosiewska, *Z zainteresowań językoznawczych Adolfa Dygasińskiego*, „Poradnik Językowy” 1958, z. 7, s. 337–346.

⁸ I. Sarnowska, *Nazewnictwo w wybranych...*, op. cit., s. 206.

⁹ Skrót swego nazwiska zastosował pisarz, podając się za siedemnastowiecznego wydawcę napisanych przez siebie humorystycznych „albertusów”, których akcja rozgrywa się podczas wojen z Turkami i Szwedami w XVII wieku. Postaci literackiej ukazującej jego samego w tych utworach nadał autoironiczne nazwisko *Drygant* (por. staropolski *drygant* ‘balamut, lowelas’). W *Listach z Brazylii* pojawia się nazwisko pisarza *Herr Daschinsky*. W powieści o tematyce emigracyjnej *Na złamanie karku* mieszkańiec hotelu w Bremie nazywa się *Adolf Kołomiński*, co odnosi się prawdopodobnie do autora, gdyż Dygasiński jako wysłannik „Kuriera Warszawskiego” jechał do Brazylii *incognito*. (Pisał o tym w swych listach).

¹⁰ Zob. A. Dygasinski, *Listy*, wstęp J.Z. Jakubowski, komentarze biograficzne A. Górski, przygotowanie tekstów i redakcja T. Nuckowski, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1972, s. 834.

¹¹ Por. E. Stachurski, *Archaiczne słownictwo w „albertusach” Adolfa Dygasińskiego*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie”, z. 137, Prace Językoznawcze VI, Kraków 1991, s. 111–126.

Fejdosiewiczza w Warszawie), *Brzeziński* (Mieczysław – korepetytor w internacie prowadzonym przez Dygasińskiego w Warszawie), *Chlebowski* (Bronisław – geograf), *Chmielowski* (Piotr – znany historyk literatury polskiej), *Duninowie* (Józef – adwokat i społecznik, Karol – prawnik, Teodor – lekarz), *Górski* (Konstanty – ziemianin, polityk, założyciel i kierownik „Słowa”), *Gruszecki* (Artur – pisarz, redaktor „Wędrowca”), *Jarosz* (Paweł), *Koczanowicz* i *Kujawski* (koledzy szkolni Dygasińskiego), *Saski* (Kazimierz – znajomy Dygasińskiego), *Siennicki* (Adam – redaktor „Gazety Kieleckiej”), *Skłodowski* (kolega szkolny Dygasińskiego), *Sygietyński* (Antoni – pisarz), *Truskolaski* (Stanisław – znajomy Dygasińskiego), *Wegliński* (kolega klubowy Dygasińskiego), *Wierzbicki* (Daniel – autor podręcznika wydanego w drukarni Dygasińskiego w Krakowie), *Wyszkowski* (Konstanty – szwagier Dygasińskiego). Niektóre z autentycznych nazwisk bohaterów „albertusów” zostały nieznacznie przekształcone (niekiedy w celu nawiązania do wyrazu pospolitego), np. przez wzdłużenie: *Kolendzki* (Władysław Olendzki – słynny facecjonista), *Milicery* (Napoleon Milicer – bliski znajomy Dygasińskiego), częściej przez skracanie nazwiska typu przymiotnikowego lub patronimicznego, co prowadzi do utożsamienia go z nazwiskiem typu odapelatywnego, np. *Burda* (od Burdzyński), *Cal* (od Caliński)¹², *Koczan* (od Koczanowicz). Zdarzają się też humorystyczne zdrobnienia, np. *Twarożek* (od Twarowski), a niektóre nazwiska są wynikiem tłumaczenia, np. *Smolka* (od Peszke). Prawdopodobnie dotyczy to także nazwiska *Golonit*. Nazwiskom tym towarzyszą niekiedy herby i humorystyczne przydomki.

Nadanie przez autora nazwisk autentycznych bohaterom humoresek (o akcji umiejscowionej w Polsce siedemnastowiecznej) służy przede wszystkim funkcji ekspresywnej. Jednocześnie uwidacznia się wśród tych nazwisk znaczna przewaga typu przymiotnikowego na *-ski* i *-cki*, co sygnalizuje ich popularność w środowisku szlacheckim i inteligenckim.

Utwory autora *Godów życia* mogą służyć jako swoisty dokument epoki, na podstawie którego można wnioskować, jakie typy nazwisk były najczęstsze w różnych środowiskach społecznych w drugiej połowie XIX wieku na ziemiach polskich, a szczególnie w Małopolsce. W wielu wypadkach nazwiska bohaterów literackich Dygasińskiego (jeszcze bardziej wyraźnie niż imiona tych postaci) pozwalają na zszeregowanie ich do określonej grupy społecznej, a tylko niekiedy nazwisko jest elementem charakterystyki indywidualnej jego nosiciela.

Charakteryzując funkcję socjologiczną nazwisk w utworach Dygasińskiego, należy rozpatrzyć wskazywanie ich na przynależność społeczną i środowiskową bohaterów oraz na ich pochodzenie i przynależność narodową. W trakcie analizy tekstów

¹² Interesujące i zabawne jest etymologizowanie autora humoreski związane z tym nazwiskiem: „Tego pana Cala niemieckim kształtem Kalem też mianowano, iż na naukach u Niemców długie lata się był polerował, a że Niemaszkwowie «Cal» wymówić nie udolali, więc go na *Kala* przechrzcili. Z tego też powodu niektórzy, mniej świadomi rzeczy, brali Cala za skartabęłę, czyli szlachcica ściercałkę z Prus – *von Kahle*. Ale kto wiedział, jak się on chrzest niemiecki odbył, ten mówił zawsze «Cal», a mógł go też Calińskim nazywać, gdyż i jeden, i drugi są *Topory*”.

tego pisarza zauważamy duże grupy nazwisk określonego typu, które noszą bohaterowie literaccy należący do jednej grupy społecznej.

Nazwiska arystokratów typu przymiotnikowego mają przeważnie formę złożień i zrostów lub zostały utworzone od wyrażen przyimkowych: *Bezradzki*¹³, *Białowiejski*, *Dęboulicki*, *Dobranowski*, *Kołowoński*, *Krajpolski*, *Krasołański*, *Lubożęcki*, *Lutowojski*, *Przypolski*, *Pstrokoński*, *Sampolski*, *Strojimirski*, *Wielogrodzki*, *Wszeborski*, *Zbrojomirski*, *Złotorzecki*. Taki sam typ nazwisk charakteryzuje kobiety w tej warstwie społecznej: *Czarnosielska*, *Krasołańska*, *Lutowojska*, *Zażyźwińska*, *Zbrojomirska*, *Żalomińska*. Jednak niektórzy noszą nazwiska przymiotnikowe utworzone od jednego wyrazu, przy czym bywają wśród nich nazwy ekspresywne: *Diablicki*, *Łomiński*, *Melski*, *Mikołajski*, *Pieszczanowski*, *Przecherski*, *Wodzicki*, *Wycieralski*, *Żarnicki* (też *Żarnicka*), a także nazwiska obce: *Engel*, *Koppel*, *Laspech*, *Mansweti*, *Von Molken*.

Przedstawicielom szlachty i niektórych mieszczan (szczególnie inteligencji wywodzącej się często z warstwy ziemiańskiej) Dygasiński nadał w większości nazwiska typu przymiotnikowego lub patronimicznego kontrastujące w tekstach z mianami chłopów i służby. Przeważa liczebnie typ nazwisk przymiotnikowych (utworzonych zarówno od nazw miejscowych, jak i tzw. ulepszonych, czyli utworzonych od imion i apelatywów, rzadko złożonych, a wyjątkowo także sztucznych neologizmów), co odpowiada stanowi faktycznemu, który można stwierdzić na podstawie herbarzy¹⁴:

1) z sufiksem *-ski* (lub poszerzonymi: *-ewski*, *-owski*, *-iński*, *-yński*): *Apostolski*, *Babinowski*, *Bajczyński*, *Bajeski*, *Bajewski*, *Beltowski*, *Bijewski*, *Błazewski*, *Bobiński*, *Boczulski*, *Bombiński*, *Bożykowski*, *Bronikowski*, *Brykański*, *Brylski*, *Brzeziński*, *Brzozowski*, *Budaszewski*, *Bujalski*, *Bujański*, *Ceraziński*, *Chlebowski*, *Chlebski*, *Chmurzyński*, *Chrószczyński*, *Chrzański*, *Ciamski*, *Cieński*, *Cierniowski*, *Cudowski*, *Czarmulski*, *Dobrzewski*, *Dopłaciński*, *Drapikowski*, *Dryblański*, *Drzemalski*, *Dziejakowski*, *Dziurowski*, *Filarski*, *Gablewski*, *Gaferski*, *Gamarski*, *Garczewski*, *Gąsiorzyński*, *Glinowski*, *Górski*, *Grochowiński*, *Grzybkowski*, *Grzymalski*, *Hożański*, *Iwiński*, *Jakubowski*, *Jankowski*, *Jarzębiński*, *Kaczyński*, *Kalduński*, *Kanapiński*, *Kapuszewski*, *Klawiszewski*, *Kłoński*, *Kluszyński*, *Kolski*, *Kołomiński*, *Kościański*, *Kraiński*, *Krasociński*, *Krążyński*, *Krokiewski*, *Królikowski*, *Krukowski*, *Krupowski*, *Krzepściński*, *Krzykański*, *Kuczewski*, *Kulasiński*, *Kurczyński*, *Kwaski*, *Kwiatulski*, *Lijewski* (autentyczne nazwisko warszawskiego restauratora w jednej z powieści), *Lizowski*, *Lubski*, *Łapalski*, *Łapikowski*, *Łomiński*, *Łubkowski*, *Łukowski*, *Madziński*, *Maiński*, *Mamerski*, *Marczyński*, *Marudziński*, *Masłowski*, *Mieczkowski*, *Mieczyński*, *Mirowski*, *Młotkowski*, *Młyński*, *Moiński*, *Mojski*, *Mokiejewski*, *Mruczanowski*, *Muskalski*, *Nachajski*, *Nagiński*, *Naszewski*, *Naścikowski*, *Niedoumski*, *Norkowski*,

¹³ Ze względu na ograniczenia wydawnicze co do długości artykułu nie mogę podawać dokładnej lokalizacji nazwisk w utworach Dygasińskiego, gdyż opracowany przeze mnie indeks nazwisk występujących w tych tekstach jest zbyt obszerny. Zamierzam go opublikować w słowniku nazw własnych zastosowanych przez tego pisarza.

¹⁴ Por.: K. Niesiecki, *Herbarz polski*, t. CX, Lipsk 1839–1846; J. Ostrowski, *Księga herbowa rodów polskich*, cz. 2, Warszawa 1898; *Poczet szlachty galicyjskiej i bukowińskiej*, Lwów 1857.

Ogrodziński, Orzechowski, Parzchalski, Pawłowski, Piątkowski, Piecuchowski, Pietrzykowski, Piszczalski, Plastrusiński, Płaski, Płoski, Podwikowski, Poznański, Przeborski, Puszewski, Rabosiński, Raczyński, Radowski, Rajewski, Ranowski, Rawłowski, Retkowski, Ronczewski, Rożewski, Różański, Rybarski, Sampiński, Skłodowski, Skorupski, Skórczyński, Skórowski, Skrzekowski, Skrzypalski, Skubiński, Słoński, Słupiński, Słupski, Sroczewski, Stawski, Stępkowski, Stożański, Strumski, Szczepański, Szepietyński, Szkapieński, Szygulski, Szymański, Śmigielski, Świdrowski, Świerczewski, Świtański, Tatarski, Thustowski, Tropiszewski, Truskolaski, Trykański, Trzaskalski, Twarogowski, Wabczyński, Wawrzynowski, Wątróbski, Wejowejcki, Węgliński, Węgorski, Wichurski, Wicieski, Wiciński, Wielski, Wieniawski, Wierziński, Wolaski, Wolczyński, Worzewski, Wtórski, Wylazłowski, Wyskoczyński, Wyszkowski, Wyszmoński, Wytryskański, Zabrzecki, Zaniecki, Zawistowski, Zawalski, Zaworski, Zawracalski, Zdolski, Złański, Zyzowski, Żarski, Żłobski, Żywański;

2) z sufiksem *-cki* (lub poszerzonymi: *-dzki*, *-eckki*, *-ickki*, *-ycki*): Babicki, Balicki, Barnacki, Biedrzycki, Bieniecki, Bodzęcki, Borucki, Bożycki, Brzędęcki, Brzuchacki, Chylecki, Dębecki, Drzewiecki, Duszycki, Gawdzicki, Gąsecki, Gruszecki, Grzędzicki, Klempecki, Kłosicki, Kokowiecki, Kolendzki, Kołowrocki, Kotecki, Koźlicki, Kralicki, Kraśnicki, Lichocki, Lipicki, Łapownicki, Łaskotnicki, Mialecki, Nabłocki, Nowacki, Obłocki, Ogródzki, Ostrzycki, Pieprzycki, Potycki, Przetacki, Prztycki, Psikocki, Purchawiecki, Rozczapiecki, Równiacki, Ruchacki, Rykowiecki, Skalecki, Skowycki, Słucki, Smolecki, Sobocki, Sowacki, Spilecki, Spluwacki, Stokrocki, Strzelbicki, Sulnicki, Świątecki, Węglicki, Wilgotnicki, Wojecki, Zabicki, Zdzieniecki.

Także nazwiska kobiet z tej warstwy społecznej mają przeważnie formy przymiotnikowe: Bokarzewska, Brzezińska, Bujańska, Chmurzyńska, Czaińska, Czetyrska, Dębianowska, Gaberska, Glinowska, Gorlewska, Górsańska, Górniewska, Grzybkowska, Jarzyńska, Jaskólska, Kalińska, Klatczyńska, Klepaczewska, Kralińska, Kralaska, Kulasińska, Kwaska, Lodowska, Łukowska, Łuska, Muszyńska, Orzeska, Pękańska, Piszczalska, Proszewska, Rórsańska, Skowrońska, Słupińska, Sobolewska, Szalońska, Szurmańska, Waszewska, Węgorska, Wicińska, Wieliszewska, Wyszczerska, Zażyźwińska, Zawracalska, Zdolska, Zimińska; Bialecka, Bieniecka, Brzuchacka, Dębecka, Golicka, Góraniecka, Kłosicka, Męcka, Pływacka, Przetacka, Romnicka, Tyniecka, Wyrocka, Zawłocka, Żarnicka.

Niektóre nazwiska tego typu są poprzedzone herbami szlacheckimi, np. *Bawół-Sowacki*.

Nazwiska mieszczan (i niektórych ziemian) mają najczęściej postać patronimików z sufiksami *-icz*, *-ewicz*, *-owicz* (wyjątkowo *-ic*): *Balanowicz*, *Barylkowicz*, *Basowicz*, *Bobowicz*, *Bodzewicz*, *Brzdąckowicz*, *Bukowicz*, *Burkiewicz*, *Chłopkiewicz*, *Chodowicz*, *Chrapowicz*, *Chudzewicz*, *Cybuszkiewicz*, *Drakiewicz*, *Drożdżewicz*, *Gawronowicz*, *Gębczakiewicz*, *Hałastrowicz*, *Jalowicz*, *Kapsulewicz*, *Kawalkiewicz*, *Kąskiewicz*, *Kierbasiewicz*, *Kłopotowicz*, *Kobiałkiewicz*, *Koperkiewicz*, *Kopytowicz*, *Korduskiewicz*, *Kostkiewicz*, *Kozłowicz*, *Krachwic*, *Krokoszowicz*, *Kulewicz*, *Kurkiewicz*, *Lasowicz*, *Łapczykiewicz*, *Malinowicz*, *Małowicz*, *Marcinkiewicz*, *Mopsikiewicz*, *Morykiewicz*, *Nogietkiewicz*, *Okrajkiewicz*, *Olda-*

kiewicz, Pasiutynowicz, Przykopowicz, Pytkiewicz, Rodowicz, Rurkiewicz, Salat-kiewicz, Sązniewicz, Selerowicz, Soszkowicz, Srokowicz, Stępowicz, Strzałowicz, Szewczykiewicz, Szmidowicz, Śledzikiewicz, Śmiałowicz, Wielgasiowicz, Wilkowicz, Wolanowicz, Wróbelkiewicz, Wyskrobkiewicz, Wywialkiewicz, Zatwardziałowicz.

Niektóre z takich nazwisk poprzedzone są herbami, np. *Topór-Ząbkowicz*, a zdarzają się obce, np. *Müller*, i złożone z członem obcym, np. *Westen-Reszczyć*.

Bardzo rzadko bohaterowie literaccy Dygasińskiego wywodzący się ze szlachty i mieszczan mają nazwiska patronimiczne utworzone przy pomocy innych sufiksów: *-a*: *Guzara, Tetera*; *-ak*: *Golak, Pawlak*; *-ala*: *Kwiczala*; *-ec*: *Gorajec*; *-ek* (*-eczek*): *Kubiczek, Lataszek, Mroczek*; *-ik* (*-yk*): *Cieplik, Kasperczyk, Kulik*. Wyjątkowe jest nazwisko przymiotnikowe *Tatarczany*.

Nazwiska równe formom apelatywów, czyli typu przezwiskowego (czasem zdrobnienia), mają bardzo rzadko przedstawiciele szlachty (przeważnie zubożałej), a częstsze są wśród mieszczan: *Anioł, Ambaras, Brzost, Chrobot, Ciało, Fotograf, Gacusz, Gont, Gorczyca, Grajcar, Harnaś, Huragan, Jabłuszko, Karaś, Kłos, Kobuz, Kolatnik, Krupka, Kwiczół, Lis, Malwa, Muszka* (zmienione na *Muszyńska* lub *Muszevska*), *Ożóg, Paciorek, Postawka, Robaczek, Sitko, Skórka, Srebro, Strona, Szczypawka, Szeląg, Tłuczek, Turnia, Wąsionka, Wilk, Wytrzeszcz, Żaba*. Pisarz zauważył, że mieszczanie dążą do ulepszania tego typu nazwisk¹⁵. W tym środowisku spotykamy postaci z tzw. nazwiskami znaczącymi¹⁶, np. satyryk *Despot-Gryzowicz*, malarz *Wytrzeszcz*, myśliwy *Gacusz*, przyrodnik *Kobuz*.

Najczęściej w powieści *Pan Jędrzej Piszczalski* występują charakterystyczne nazwiska Polaków kresowych (z Litwy i Żmudzi): *Krzywillo, Lecialo, Luboczka, Petryła, Stąpajło, Żgajło*.

Matronimika od nazwisk odapelatywnych i patronimicznych tworzone są przy pomocy sufiksu *-owa*: *Abersznytowa, Ajnemerowa, Bakalewiczowa, Celewiczowa, Chudziejewiczowa, Fliegengarnowa, Haberwaldowa, Hałastrowiczowa, Kamionkowa, Kierbasiewiczowa, Kocialkiewiczowa, Laszkiewiczowa, Łyskowa, Przykopowiczowa, Srebrowa, Śniadowiczowa, Wolanowiczowa, Zylbrowa*. Jeśli trafia się formacja od imienia męża z tym sufiksem, to poprzedza ona nazwisko, np. *Klemensowa Skórowska*. Nazwiska córek szlacheckich i mieszczkańskich zawierają typowe sufiksy: *-ówna*: *Drakiewiczówna, Golakówna, Hałastrowiczówna, Nogietkiewiczówna, Sakiewiczówna*, oraz *-anka*: *Łuszczanka, Teterzanka, Turnianka*, także od nazwiska na *-ski*: *Zawracalszczanka*.

Źródłem nazewniczym wielu nazwisk bohaterów szlacheckich i mieszczkańskich (szczególnie inteligentów) mogą być obserwacje pisarza tych warstw (szczególnie w Warszawie i w Krakowie). Przygniatająca przewaga wśród tych nazwisk typu przymiotnikowego na *-ski, -cki* (często rozszerzonych o dodatkowe elementy) odda-

¹⁵ W jednym z opowiadań (*Jarmark na święty Onufry*) pisze: „Mieszczanin lubi się nobilitować, wybierając do nazwisk końcówki *-ski* lub *-cki*, często jeszcze z dodatkiem, coś w rodzaju: *Kubik, Kubicki, Mól, Mólnicki*”.

¹⁶ Por. J. Zaleski, *Nazwiska znaczące w utworach Aleksandra Fredry*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie”, z. 58, Prace Językoznawcze III, Kraków 1976, s. 291–304.

je stan rzeczywisty, gdyż nazwiska takie uchodziły za wyróżnik przynależności do wyższych sfer społecznych, szczególnie szlachty¹⁷.

Typ nazwisk równych formalnie apelatywom dominuje wśród przedstawicieli niższych warstw społecznych: chłopów i służby dworskiej, ale niekiedy także rzemieślników i robotników pochodzących ze wsi, drobnych handlarzy, szynkarzy i kelnerów, policjantów z osad i miasteczek. Są to nazwiska równe wyrazom pospolitym (czasem gwarowym i zdrobniałym) często z kręgu świata zwierząt: *Bąk, Bielak, Byk, Chróściel, Czajka, Czapla, Dzieciołek, Garłacz, Gąsior, Grzywacz, Jelonek, Kaczor, Karaluch, Kijanka, Kobyłka, Koza, Kraska, Kuc, Kukulka, Kurek, Kurka, Mucha, Myszka, Niedźwiedź, Ptak, Sikora, Skowron, Sokolik, Sowa, Srokosz, Szczurek, Szczygiel, Wilczek, Wolek, Wroniec, Wróbel*, i związane z tym kręgiem: *Ciało, Mierzwa, Rój*; świata roślinnego: *Brzózka, Burak, Dąbek, Dendera, Grzyb, Grzybień, Karczoch, Koper, Kostrzewa, Łyko, Maślak, Pasternak, Rokita, Śliwa, Wierzba, Złocięń*, i związane z tym kręgiem: *Kłoda, Konar, Sęk, Słomka, Tarnawka, Ziarno*. Inne są równe nazwom części ciała ludzi i zwierząt: *Gnat, Kędziorek, Koltun, Kulas, Łapa, Łokieć, Skóra, Warg*; butów i odzieży: *Drewniak, Gałach, Guzik, Kapat, Kaptur, Krajka*; zawodów: *Oryl, Rybak, Skotnik, Tracz*; narzędzi i innych wytworów: *Bomba, Buda, Czop, Ćwiek, Dętka, Ducza, Duda, Gajda, Gromnica, Gwóźdź, Kamionka, Knot, Kociuba, Kosa, Kotwica, Obląk, Obuch, Palik, Pała, Pyta, Strzala, Szydło*; miesięcy: *Grudzień, Kwiecień*; dni tygodnia: *Sobota, Środa*.

Inne prymarne to: *Chmura, Dorobek, Dziura, Dzwonko, Góra, Kamień, Kropla, Kusak, Łas, Mitrega, Mizera, Mróz, Nawrot, Ochota, Papara, Pluta, Pokora, Robota, Śmigus, Tęcza, Wojna, Zajma, Zaraza, Zawierucha*.

Są tu też nazwiska równe imionom: *Biernat, Seweryn*, i derywowane od imion: *Bartosik, Kosmal, Matysik, Michna, Szymczak, Walczak, Wojtas*; derywowane od nazw czynności przy pomocy różnych sufixów: *Bolas, Bytoń, Ciechoń, Dajacz, Derda, Domagała, Dymacz, Grzela, Kłapacz, Kręcioch, Kręcisz, Maruda, Molenda, Musiał, Niedopytała, Opozda, Pielesz, Pierzchalek, Pisała, Pluj, Podyma, Przetkała, Pukała, Pytaj, Pstrykacz, Robas, Schwala, Siuda, Skubała, Śmigala, Zajma, Zapart, Zapowiednik*; inne sekundarne utworzone przy pomocy wielu formantów przyrostkowych (często o funkcji patronimicznej lub zdrobniającej): *Bandura, Boroń, Borowiec, Bytoń, Chmiela, Cierniak, Ciwerek, Czubała, Czwórka, Ćwieczek, Darmosiak, Dubik, Gębała, Głowacz, Głókwowicz, Jarus, Jeziorka, Kobyłak, Kostuch, Kotula, Krawczyk, Krostal, Królczyk, Kruszczyk, Krzywczyk, Krzywoń, Kulas, Kusak, Kusanek, Łebczyk, Łodzik, Makosz, Malik, Masełko, Maślach, Młosz, Morusek, Musiałek, Nogal, Nogala, Oglonek, Ozimek (może prymarne), Papara, Pierzchalek, Piętoch, Piwoń, Późniak, Rogala, Rogosz, Rudnik, Rzępik, Sadłoch, Skoczek, Skórzak, Słomka, Słupik, Soboń, Sokolec, Stokłosa, Szustał, Święcik, Świętosz, Trojak, Wieczorek, Wieloch, Włosik, Woźniak, Zawoda, Zieleniak*.

Rzadko wśród nazwisk przedstawicieli środowiska chłopów (częściej wśród bra-

¹⁷ Zob. S. Rospond, *O nazwiskach na -ski*, „Poradnik Językowy” 1966, z. 1, s. 8–9; Z. Klemensiewicz, *Historia języka polskiego*, cz. II, Warszawa 1965, s. 123.

wymi) zdarzają się nazwiska typu przymiotnikowego na *-ski, -cki*, niektóre ulepszone na wzór tzw. nazwisk szlacheckich¹⁸, np.: *Borowiecki, Drabicki, Galaszewski, Głodzikowski, Grzybowski, Karpiński, Kowalski, Kleparski, Kozanecki, Kwapiński, Ladaszewski, Lednicki, Młynowski, Skwarski, Świadkowski, Walarski, Więckowski, Ziółowski*. Na podstawie informacji zawartych w utworach wiadomo, że na pewno efektem takiego ulepszenia są nazwiska: *Byczkiewicz* (od *Byk*), *Dzwonkowski* (od *Dzwonko*), *Galaszewski* (od *Galach*), *Pisalski* (od *Pisala*), *Siarowski* (od *Siarą*), *Tęczyński* (od *Tęcza*), *Ziarnowski* (od *Ziarno*). Wyjątkowe są w tym środowisku nazwiska złożone: *Sobieraj, Stokłosa, Stonóg*, typu patronimicznego: *Główkowicz, Maciukiewicz, Żóchowicz, Żółtkiewicz*, oraz obce: *Hebda, Gaber, Stark*.

W tym środowisku niektórzy mają nazwiska znaczące, np. strażnik leśny *Kukulka*, stary żołnierz *Kulas*, gajowy *Łapa*, kuchmistrz *Maselko*, złodziej *Pała*, żebrak *Pyta*, kowal *Robota*.

Nazwiska typu przymiotnikowego na *-ska, -cka* noszą niektóre służące dworskie i mieszkanki wsi pełniące nietypowe dla chłopek role: *Boberska* (akuszerka), *Orlicka* (dozorczyni drobiu), *Pękalska* (klucznica), *Przypalińska* (kucharka), *Skwarkowska* (karczmarka), *Trukawska* (dozorczyni drobiu), *Zalewajska* (kucharka). Jak widać, niektóre z nich to nazwiska charakteryzujące ich nosicielki.

Nazwiska żon mieszkańców wsi (podobnie jak niektórych zubożałych szlachcianek) zawierają zwykle sufiks *-ina (-yna)*: *Bandurzyna, Budzina, Bugalina, Chmurzyna, Czubalina, Denderzyna, Derdzina, Domagalina, Duczyna, Dudzina, Dziurzyna, Fulina, Gajdzina, Górczyna, Grzędzina, Gwiaździna, Klamczyna, Kozina, Kopalina, Paparzyna, Pierzchalina, Pilchina, Pisalina, Pukalina, Rogalina, Skibina, Skwarczyna, Sowina, Śliwina, Teterzyna, Zajmina, Zawodzina, Ziarnina*, lub *-a*, np. *Półtoraczna*. Liczne są też nazwiska gwarowe żon z sufiksem *-ka*: *Biedrońska, Cicheńska, Ciechońska, Dzieciółka, Gąsiorka, Głuchońska, Grudzieńska, Kabatka (Kabotka), Kamieńka, Króliczka, Królka, Oryłka, Rybaczka, Słupiczka, Stępniażka, Szóstalka, Szymczyczka, Śmiguska, Zieleniażka*, a nawet utworzone na wzór ludowy nazwisko francuskiej guwernantki *Jourdan* w postaci *Ziurdanka*. Rzadko ten sufiks wykorzystany został w matronimikach utworzonych od imion mężów: *Aronka, Jadamka, Matuska*. Trafiają się też nacechowane nazwiska z sufiksem *-icha (-ycha)*: *Derdzicha, Oglonicha, Sobczycha* (też w postaci pieśzcotliwej *Sobcysia*). Nazwiska z sufiksem *-owa* utworzone od nazwisk mężów, jako zwykle dla matronimików szlachcianek i mieszczanek, nie są charakterystyczne dla chłopek i służących: *Biernatowa, Broniakowa, Ciepłikowa, Chróścikowa, Dąbkowa, Dwojakowa, Głodzikowa, Gnatowa, Karczochowa, Kobylakowa, Krawczykowa, Kręciszowa, Mikowa, Musiałowa, Nawrotowa, Nowakowa, Palikowa, Piętochowa, Pytłowa, Rudnikowa, Siniakowa, Stańczakowa, Sucharowa, Szóstalowa, Tomalowa*,

¹⁸ Onomaści zwrócili na to uwagę, np. E. Klisiewicz pisze: „W niektórych zapisach, zwłaszcza z XIX wieku, obserwujemy dążność do polepszenia nazwiska, np. *Antonius May v(el) Majewski [...]*”. Zob. artykuł tego autora *Nazwisko z dodatkowym członem wyróżniającym jako jeden ze sposobów identyfikacji mieszkańców parafii Rudawa k. Krakowa od połowy XVI do XIX w.*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie”, z. 80, Prace Językoznawcze IV, Kraków 1983, s. 62.

Wojcieszkowa, Wolakowa, Zapartowa, Żarkowa. Inaczej jest z funkcjonującymi samodzielnie matronimikami utworzonymi od imion mężów (także w odniesieniu do kobiet pochodzenia żydowskiego): *Bartkowa, Dawidowa, Fajbusiowa, Filipowa, Frankowa, Grzegorzowa, Janikowa, Łukaszowa, Maciejowa, Marcinowa, Markowa, Matusowa, Nikodemowa, Pawłowa, Piotrowa, Szmulowa, Stachowa, Stefanowa, Szymonowa, Tomkowa, Walkowa, Wickowa*.

Nazwiska córek zawierają typowe sufiksy: *-ówna: Boroniówna, Ciechoniówna, Czyżówna, Gąsiorówna, Głowaczówna, Grzybieniówna, Karczochówna, Koltunówna, Kruszczykówna, Łodzikówna, Młoszówna (z Lubąrzy), Nawrotówna, Nowakówna, Paparówna, Pasternakówna, Pieleszówna, Sitkówna, Słupikówna, Walkówna, Wilkówna, Wójcikówna, Zapartówna, oraz -anka: Czaplanka, Czubalanka, Derdzianka, Grzędzianka, Hebdzianka, Jeżanka, Kłodzianka, Młoszanka (z Faliboża), Rogalanka, Strzalanka, Teterzanka, także utworzone od nazwiska na -ski: Głodzikowszcanka*.

Nazwiska chłopskich synów (ale także niektórychuboższych szlachciców) tworzone są przy pomocy sufiksu *-ak*, np.: *Boberszczak, Bombińszczak, Derdziak, Głodzikowszczak, Młoszak, Molendziak, Seweryniak, Szóstalak, Teterzak, Witulszczak*¹⁹.

Takie proporcje wśród nazwisk chłopskich bohaterów w utworach Dygasińskiego, umiejscowionych przeważnie na Kielecczyźnie i w Krakowskiem, odpowiadają ustaleniom językoznawców badających nazewnictwo Polaków zamieszkujących południową Polskę, gdyż nazwiska odapelatywne stanowią typ najbardziej pospolity²⁰.

Z dokonanego przeglądu materiału widać, że, jeśli chodzi o nazwiska rodzime, w utworach Dygasińskiego występują trzy zasadnicze typy nazwisk: 1) szlacheckie – przeważnie z sufiksami *-ski, -cki* (często rozszerzonymi) z podtypem nazwisk złożonych charakterystycznych dla arystokratów, 2) mieszczańskie – przeważnie patronimiczne z sufiksami *-icz, -owicz, -ewicz*, 3) chłopskie – przeważnie o strukturze apelatywów lub derywowanych przy pomocy powszechnie używanych przyrostków. Niewielka tylko liczba nazwisk nadanych przez autora przedstawicielom warstw społecznych stanowi wyjątek od tych podstawowych trzech typów. Zatem w tekstach literackich tego autora, podobnie jak w literaturze drugiej połowy XIX wieku, spełniony jest postulat typowości nazwisk, które są odbiciem rzeczywistego, społecznie i regionalnie zróżnicowanego nazewnictwa²¹. Ze względu na niezbyt ostrą granicę między nazwiskami bohaterów literackich szlacheckich a nazwiskami bohaterów inteligentkich w mieście, niektórzy badacze wyróżniają nie trzy, a dwa zasadnicze typy nazwiczne o funkcji socjologicznej: szlachecko-inteligentki i chłopski²².

¹⁹ Zob. A. Zaręba, *Formy nazwisk żon i dzieci w dialektach języka polskiego*, „Onomastica”, t. XI: 1966, s. 320–344; 1967, t. XII, s. 232–275.

²⁰ Zob. S. Rospond, *Stratygrafia polskich nazw osobowych*, Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Językowego, t. VII: 1969, s. 53–130.

²¹ Zob. I. Sarnowska, *Semantyczne funkcje...*, *op. cit.*, s. 90.

²² Por. I. Sarnowska-Giefing, *Nazewnictwo w nowelach...*, *op. cit.*, s. 89.

Jeśli chodzi o nazwiska bohaterów literackich Dygasińskiego wskazujące na ich przynależność do innego niż polski narodu lub sygnalizujące przynależność do mniejszości narodowej, to jest ich w utworach tego pisarza stosunkowo mało. Najliczniejsze wśród nich są te, które noszą przedstawiciele mniejszości żydowskiej²³, przy czym rzadziej noszą oni nazwiska polskie typu przezwiskowego prymarne lub derywowane: *Cokolwiek, Czapnik, Dyament, Jutrzenka, Kasztan, Knot, Lewek* (zmienione na obce *Silberlöwe*), *Planetnik, Pugilares, Sarna*. Zdarzają się patronimiczne, np. *Ickiewicz*, przymiotnikowe odmiejscowe, np. *Krakowski*, oraz odmiejscowe z obcym sufiksem *-er*: *Garwoliner, Słomnicer*. Najczęściej postaci reprezentujące tę mniejszość narodową zostały obdarzone nazwiskami niemieckimi (czasem nawiązującymi do jidysz), przy czym niektóre mają spolszczoną pisownię: *Abersznyt, Bloch, Braunmeyer, Eisenbaum, Fliegengarn, Gilgemann, Gold, Goldgart, Goldglück, Goldhart, Goldland, Gros, Haberbusch, Heilsberg, Kreuzstoch, Kugelmacher, Machlejel, Milchstern, Rosenstein, Scheinmann, Schnaur, Sonnabend, Spritzkuchen, Sztengel* (cukiernik warszawski), *Szumara, Szuster, Szyler, Tapfer, Wasserblum, Wasserbusch, Zys*.

Podobne nazwiska mają w utworach Dygasińskiego Niemcy: *Adler, Austatt, von Apfestam, Birken, Bummelzug, Driemer, Drymer, Fleck, Fryc, Fukier, Fuks, Garenza, Grosman, Guzara, Haberwald, Hajzer, Hochspringer, Jantsch, Kegel, Kogiel, Latz, Lilpop, Loblich, Nichtswerth, Pechvogel, Riesenstein, Rychter, Sauer mann, Schmit, Schneider, Stinkfas, Wajs, Walner*.

O wiele rzadsze są w utworach Dygasińskiego nazwiska przedstawicieli innych nacji – Amerykanów i Anglików: *Adamson, Baker, Cannon, Cuning, Day, Elliot, Krees, Rice, Wattson*; Brazylijczyków: *d'Alcantora, Caldo, de Salter, dos Santos*; Francuzów: *Bocquet, Gamon, Jourdan, Varron*; Węgrów: *Bela, Czardaś, Czekedy, Neszenyi*; Włochów: *Malevani, Negri*. Wyjątkowe są nazwiska: Czecha – *Rohaczek*, Szweda – *Petersen*, Hindusa – *Siribedi*, i Meksykanina – *Balaza*.

Jak widać z przeglądu nazwisk występujących w utworach Dygasińskiego, pisarz ten umiejętnie wykorzystywał je (przede wszystkim ich strukturę) dla podkreślenia społecznej typowości nazywanych postaci. Do wyróżniania niepolskiego pochodzenia i narodowości niektórych bohaterów literackich służy przede wszystkim obce brzmienie ich nazwisk. Nieliczne nazwiska rodzime, tzw. znaczące, czyli znaczeniowo przejrzyste – utworzone od wyrazów powszechnie używanych i nawiązujących do rubasznego humoru – wprowadzają do tekstów literackich tego autora swoistą ekspresję. Osiągnięta przy ich pomocy specyficzna indywidualizacja postaci stanowi dopełnienie ich społecznej przynależności.

²³ Por. T. Opas, *Z badań nad zagadnieniem nazwisk Żydów polskich w zaborze austriackim*, „Prace Historyczno-Archiwalne” 1995, nr 3, s. 143–153.

Sociological Conditions of the Names of People in Adolf Dygasiński's Works. Part II: Surnames

Abstract

A. Dygasiński's works may be considered as specific evidence of that epoch, from which one can infer what types of surnames were the most popular in different social groups in Poland, especially in Lesser Poland in the latter half of the 19th century. The surnames given by the writer to characters of his works refer to their affiliation to a society and an environment as well as to their origins and nationality.

Aristocrats' surnames of the adjective type are mainly compounds. Most representatives of the nobility and some townspeople, especially the intellectuals often tracing their origins from the landed gentry, were given surnames of the adjective or patronymic types that form a contrast to appellations of peasants and servants. Surnames of townspeople and some landed proprietors have mainly patronymic forms with suffixes *-icz*, *-ewicz*, *-owicz* (exceptionally *-ic*). Representatives of mostly impoverished nobility very rarely bear surnames equaling appellatives or of nickname type. Such surnames are more popular among townspeople and characteristic of lower classes: peasants and manorial servants, and sometimes also of handicraftsmen and workers coming from villages, small vendors, pub-keepers and waiters, policemen in settlements and country towns. Surnames of the adjective type ending with *-ski*, *-cki* (some of them improved according to a nobleman's paradigm) are rare among representatives of the peasantry but a little more popular among Brazilian emigrants in Podlasie who may have been impoverished croft noblemen. In this environment some people bear meaningful or characterizing their owners surnames. Native surnames both in Dygasiński's works and in other literary works from the latter half of the 19th century realize the requirement of surname typicalness.

In the writer's texts there are few foreign surnames pointing to other nations (German, American, English, Brazilian, French, Hungarian, Italian, and exceptionally Czech, Swedish, Hindu, and Mexican) or given to representatives of the Jewish minority where Polish surnames of the nickname type can be met. Dygasiński skillfully used the structure of native surnames to emphasizing social typicalness of the named characters and foreign forms to distinguishing non-Polish origins and nationalities of some literary heroes.